

Paweł Ulman

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

RELIGIJNOŚĆ OSÓB STARSZYCH W POLSCE. WYNIKI BADAŃ STATYSTYCZNYCH¹

Abstract **Religiosity of the elderly in Poland. Results of statistical research.** Religiosity of the elderly is a common phenomenon, particularly visible in Poland. Older people find in religion and its practice the source of their spiritual life and the foundation of the meaning of life. Satisfying these needs of older people is not only an expression of respect for human dignity, but it is a social task for the state, society, families, religious communities and the Church. The purpose of this study is to try to answer the question about the level and diversity of religiosity of older people in Poland. This goal will be achieved using statistical data from the study of Polish official statistics and the international study European Social Survey. These studies allow to answer only partially the above-mentioned research questions.

Religijność osób starszych w Polsce. Wyniki badań statystycznych. Religijność osób starszych jest zjawiskiem powszechnym, szczególnie widocznym w Polsce. Ludzie starsi odnajdują w religii i jej praktykowaniu źródło swojego życia duchowego i fundament sensu życia. Zaspokajanie tych potrzeb osób starszych jest nie tylko wyrazem szacunku dla godności człowieka, ale jest zadaniem społecznym dla państwa, społeczeństwa, rodzin, wspólnot religijnych i Kościoła. Celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie o poziom i zróżnicowanie religijności osób starszych w Polsce. Cel ten zostanie zrealizowany przy wykorzystaniu danych statystycznych pochodzących z badań polskiej statystyki publicznej oraz międzynarodowego badania European Social Survey. Badania te pozwalają odpowiedzieć tylko częściowo na sformułowane powyżej pytania badawcze.

¹ Badania zaprezentowane w niniejszym artykule zostały sfinansowane ze środków przyznanych Wydziałowi Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

Keywords religiosity, the elderly, spirituality, religion, the Catholic Church, statistical research
religijność, osoby starsze, duchowość, religia, Kościół katolicki, badania statystyczne

Zastanawiający jest fakt, że religia jest obecna w życiu człowieka i społeczności, które tworzył od zarania dziejów. W związku z tym religia, jak i religijność budzi zainteresowanie wielu nauk, takich jak: filozofia, psychologia, socjologia, teologia, pedagogika i innych. Nauki te starają się ukazać istotę i źródła religii, jej wpływ na kształtowanie się życia jednostki i życia całych społeczności, tworzenie ich kultury. Nie wchodząc w głębsze rozważania nad znaczeniem religii i religijności dla ogólnie ludzkości, do czego autor niniejszej pracy nie czuje się kompetentny, można jednak zauważyć na drodze postrzegania faktów, że istniała i istnieje w życiu człowieka potrzeba odwołania się do transcendencji, czegoś lub kogoś, kto jest tajemnicą (*mysterium*) i jednocześnie *sacrum*. Przykładem tych faktów są chociażby budowle służące kultowi religijnemu rozsiane po całym świecie i pochodzące z różnych epok historycznych, dzieła sztuki inspirowane wierzeniami religijnymi czy systemy społeczno-ekonomiczne, których założenia często podporządkowane były normom wywodzącym się z takiej czy innej religii. Nie można więc udowodnić źródła potrzeby religii, ale nie można też zaprzeczyć, że znakomita większość ludzi – jeżeli nie wszyscy – odczuwają potrzebę otwarcia się na Transcendencję, a więc odczuwają potrzebę bycia religijnym. Odnosi się to zwłaszcza do ludzi starszych, którzy w szczególny sposób – zarówno fizyczny, jak i emocjonalny – odczuwają i dostrzegają coraz większe własne ograniczenia – że nie są samowystarczalni oraz niezależni w swym istnieniu. W związku z tym, że potrzeba religijności jest powszechna, celem niemniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie o poziom i zróżnicowanie religijności osób starszych w Polsce. Cel ten zostanie zrealizowany przy wykorzystaniu danych statystycznych pochodzących z badań polskiej statystyki publicznej oraz międzynarodowego badania European Social Survey. Badania te pozwalają odpowiedzieć na postawione powyżej pytania badawcze, chociaż dla dogłębnego zbadania poruszanego problemu należałoby zaplanować bardziej szczegółowe badanie natury ilościowej i jakościowej.

1. RELIGIA I RELIGIJNOŚĆ

Pojęcie „religia” zostało sformułowane już w starożytności. Cycero określił słowo *religio* na bazie czasownika *relegere*, który oznaczał powtórnie odczytać, wybierać i rozważać². Chodziło mu więc o ciągłe odczytywanie woli bóstw i ich cześć. Święty Augustyn³ zaproponował termin *religio*, który wywodzi od czasownika *religiere*, który rozumie

² Cycero, *O naturze bogów*, w: *Pisma filozoficzne*, t. 2, przeł. W. Kornatowski, Warszawa 1960, s. 114.

³ Św. Augustyn, *O wierze prawdziwej*, w: *Dialogi i pisma filozoficzne*, tłum. D. Turkowska, J. Ptaszyński, M. Maykowska, Warszawa 1954, L V, 111, s. 158.

jako „ponownie wybrać”, ponieważ człowiek wybiera Boga jako cel ostateczny. Bardziej współcześnie Emilé Durkheim definiuje religię jako ujednoczony system wierzeń i praktyk odnoszących się do rzeczy świętych, to znaczy rzeczy wydzielonych i zakazanych – wierzeń i praktyk, które jednoczą w jedną moralną wspólnotę zwaną Kościołem tych wszystkich, którzy się do nich stosują⁴. Natomiast Franciszek Adamski rozumie religię jako aktywny, egzystencjalny stosunek człowieka do Boga, Transcendencji, jako aktywne otwarcie człowieka na Transcendencję⁵.

Pomimo różnic kulturowych wpływających na rozumienie religii i jej praktykowanie w różnych społecznościach celem religii zawsze było doskonalenie siebie, wypraszenie opieki Boga, uświęcenie oraz doprowadzenie człowieka do zbawienia czy nieba. Przez to religia przeciwdziała depresji u ludzi, neutralizuje strach i niepokój w szczególności przed śmiercią, redukuje poczucie niższej wartości, uczy szacunku do siebie i innych ludzi oraz zaspokaja potrzeby psychologiczne i duchowe człowieka⁶.

Ponadto religia jest również istotnym elementem integrującym społeczności, narody oraz często podstawą rozwoju cywilizacji, a więc porządku prawnego, społecznego i politycznego. Członkowie wspomnianych wspólnot kierują się w swoim życiu ustalonym zespołem zasad odnoszących się do istotnych kwestii konstytuujących relacje międzyludzkie i stosunek do otaczającej rzeczywistości. Określane są więc zagadnienia dotyczące godności człowieka, rodziny, etosu pracy czy wychowania⁷. Jednak w niektórych przypadkach religia, a zwłaszcza różnorodność religijna może działać dezintegrująco w danej społeczności. Następuje to wtedy, gdy dochodzi do przemieszania się ludności wyznających różne religie lub kwestionujących zachowania religijne innych osób. Jest to wynikiem przeobrażeń społecznych, migracji czy pojawienia się konkurencyjnych systemów wartości także niereligijnych⁸. Konkludując, można stwierdzić, że istnieje rzeczywista potrzeba istnienia powszechnego zbioru wartości regulującego funkcjonowanie każdego społeczeństwa. Jeśli religia nie spełnia takiej funkcji, to w jej miejsce pojawia się inny normalizujący system wartości.

Na bazie powyższych rozważań można zauważyć, że sama religia wymyka się empirycznemu badaniu. To, co można poddać obserwacji, wiąże się z oddziaływaniem religii na człowieka i dalej na całe społeczności. Oddziaływania tego nie można też badać wprost, ale jedynie przez akty religijne danej jednostki. Akty te związane są z oddawaniem czci Bogu przez różne formy kultu, myśleniem o Nim, kształtowaniem wiedzy religijnej oraz postępowaniem podporządkowanym normom moralnym wynikającym z danej religii. Praktykowanie wspomnianych aktów religijnych nazywa się religijnością⁹. Wyrazem bliskiej relacji z Bogiem jest więc stosowanie praktyk religijnych. Takie podejście do religijności jest zgodne przynajmniej po części z rozumieniem religijności

⁴ É. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 17.

⁵ F. Adamski, *Socjologia religii. Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 12.

⁶ S. Kuczkowski, *Psychologia religii*, Kraków 1993, s. 88; zob. także Z. Chlewiński, *Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991, s. 69.

⁷ W. Lang, *Prawo i moralność*, Warszawa 1989, s. 8.

⁸ F. Adamski, *Socjologia religii – wybór tekstów*, Kraków 1984, s. 135.

⁹ F. Adamski, *Socjologia religii. Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 11.

w psychologii, gdzie jest ona definiowana jako „zaangażowanie się w przekonania i praktyki charakterystyczne dla danej tradycji religijnej”¹⁰. W węższym rozumieniu religijność oznacza „podmiotowe, indywidualne ustosunkowanie się człowieka wobec Boga i nadprzyrodzoneści wyrażające się w sferze pojęć i przekonań, uczuć oraz zachowań jednostki”¹¹. Na bazie tych definicji można wskazać na religijność wewnętrzną wyrażającą się w wyrazistych postawach osobistych opartych na przekonaniach i wartościach uznawanych za ostateczny cel życia ludzkiego oraz na religijność zewnętrzną odnoszącą się do wartości i przekonań demonstrowanych na zewnątrz. Zaistnienie religijności wewnętrznej łączy się z dojrzałą osobowością (wiarą), natomiast wystąpienie jedynie religijności zewnętrznej odnosi się do praktyk religijnych motywowanych pozareligijnie i służących jedynie do osiągnięcia innych celów¹².

Norbert Pikuła do wskaźników religijności na gruncie katolickim zalicza: uczestniczenie we mszy świętej w niedzielę oraz w tygodniu, udział w nabożeństwach, noszenie medalika, modlitwę przed posiłkiem, czytanie Pisma Świętego oraz książek o tematyce religijnej, prasy katolickiej itd.¹³. W szczególny sposób ta aktywność religijna obserwowana jest u osób starszych, którzy z powodu relatywnie bliższej perspektywy śmierci kierują się ku religii, ku Transcendencji, ku Bogu. Należy mieć jednak na uwadze, że w przypadku osób starszych nie wszystkie z wymienionych praktyk są realizowane chociażby z powodu choroby lub niedołężności. Jest to ważne spostrzeżenie w kontekście pomiaru religijności w ramach badań empirycznych. Nie zawsze bowiem brak uczestnictwa w nabożeństwach wspólnotowych musi wskazywać na niską religijność danej osoby. Starszy wiek skłania często do refleksji nad swoim życiem. Aby więc refleksja ta miała pozytywny wydźwięk, człowiek starszy powinien rozwijać swoją duchowość w celu zrozumienia samego siebie, sensu przemijania oraz w celu wypracowania odpowiedzialnej postawy wobec samego siebie, drugiego człowieka, świata i Boga. Dlatego w tym okresie dużego znaczenia nabierają praktyki religijne, które pozwalają na prawidłowe postrzeganie swojej osoby i życia¹⁴.

2. RELIGIJNOŚĆ OSÓB STARSZYCH W PERSPEKTYWIE WYBRANYCH BADAŃ STATYSTYCZNYCH

Podjmując się badania religijności osób starszych, należy określić, kogo uznajemy za osobę starszą. Okres starości jest naturalnym etapem życia ludzkiego, kiedy procesy

¹⁰ J. R. Pettet, *Approaching spirituals problems in psychotherapy: A conceptual framework*, „Journal of Psychotherapy Practice and Research” (1994) 3, s. 237.

¹¹ Z. Golan, *Pojęcie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 71; zob. także D. Krok, *Religijność a duchowość – różnice i podobieństwa z perspektywy psychologii religii*, „Polskie Forum Psychologiczne” 14 (2009) 1, s. 127.

¹² B. Szostak, *Zjawisko religijności w psychologii*, „Warszawskie Studia Pastoralne” (2010) 12, s. 138–139.

¹³ N. Pikuła, *Senior w przestrzeni społecznej*, Warszawa 2013, s. 58–59.

¹⁴ N. Pikuła, *Senior w przestrzeni społecznej*, dz. cyt., s. 57–58.

biologiczne, psychiczne i społeczne, oddziaływując względem siebie, w sposób synergiczny prowadzą do naruszenia równowagi biologicznej i psychicznej człowieka¹⁵. To ogólne określenie starości nie pozwala w sposób jednoznaczny stwierdzić, czy dana osoba jest już osobą starszą (starą), czy jeszcze nie. Z tego względu różni badacze określają odmiennie granice starości. Umowny początek starości często utożsamia się z uzyskaniem wieku emerytalnego. W Polsce kobiety uzyskują prawo do emerytury w wieku 60, a mężczyźni w wieku 65 lat. Należy jednak nadmienić, że są pewne grupy zawodów, dla których wiek emerytalny jest obniżony. Wśród innych możliwości periodyzacji wieku starszego często wykorzystuje się klasyfikację zaproponowaną przez Światową Organizację Zdrowia, która dzieli starość na trzy okresy:

- 60–75 lat – wiek podeszły,
- 75–90 lat – wiek starczy,
- po 90 roku życia – wiek sędziwy.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że osoby starsze to takie, które ukończyły wiek 65 lat, czyli które nabyły prawo do emerytury niezależnie od tego, czy są kobietami, czy mężczyznami.

Jak już wspomniano wcześniej, religijność jest wyrazem zaspokajania potrzeby odwołania się do transcendencji, czegoś lub kogoś, kto jest tajemnicą (*misterium*) i jest jednocześnie *sacrum*; odwołania się do Boga, który utożsamia dobroć, sprawiedliwość, wierność, przebaczenie i zbawienie, wieczność, wszechmoc, niezmienność w swoich obietnicach, który niesie nadzieję, że życie ludzkie nie kończy się na tym świecie. Religijność wyraża się więc w konkretnych postawach i aktach religijnych, które można poddać badaniu empirycznemu.

W celu pogłębionego studium religijności na gruncie statystyki konieczne jest zaprojektowanie i przeprowadzenie szczegółowego badania podejmującego aspekty religijności zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Jednak takie badanie wymaga zaangażowania dużych sił i środków. Na potrzeby niniejszej pracy wykorzystano powszechnie dostępne zbiory danych z badań statystycznych podejmujących najczęściej wielowymiarową problematykę warunków życia ludności. Poniżej zostanie pokrótce przedstawiony przegląd tych badań w zakresie kwestii religijności.

W 2015 roku GUS przeprowadził Badanie spójności społecznej¹⁶, w ramach którego zadano respondentom kilka pytań sondujących ich religijność. Wspomniane badanie z 2015 roku jest drugą jego edycją, pierwsza odbyła się w 2011 roku. Zapytano więc osoby z badanych gospodarstw domowych, w wieku 16 lat i więcej o: przynależność do wyznania religijnego (Kościoła lub związku wyznaniowego), stosunku do wiary religijnej, udziału we wspólnotowych praktykach religijnych oraz o częstotliwość modlitwy. Ważnym badaniem ostatnich kilkunastu lat natury społecznej jest Diagnoza społeczna. Jest to badanie zarówno gospodarstw domowych, jak i członków tych gospodarstw w wieku 16 lat i więcej. W badaniu tym zapytano respondentów, jak często w ciągu miesiąca brali udział w nabożeństwach lub innych spotkaniach o charakterze religijnym. Ponadto jedną z odpowiedzi na inne pytanie dotyczące sposobu reakcji na kłopoty

¹⁵ A. Zych, *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa 2001, s. 202.

¹⁶ GUS, *Jakość życia w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej*, Warszawa 2017.

czy trudne sytuacje w życiu jest stwierdzenie: „modłę się o pomoc do Boga”. Niemniej ważnym badaniem było¹⁷ badanie o nazwie Polski Generalny Sondaż Społeczny. W ramach głównego jego członu pytano respondentów o związek z religią, wyznaniem lub kościołem; o uczestnictwo w nabożeństwach; o częstotliwość modlitwy; o siłę wiary religijnej oraz o wiarę w życie po śmierci. PGSS był ponadto częścią międzynarodowego badania International Social Survey Programme, do którego dołączano specjalne moduły problemowe. Jeden z modułów dotyczył religijności i był realizowany w 1991, 1998 i 2008 roku. Planuje się jego powtórzenie w 2018 roku. Tego typu specjalne badanie dostarcza szerokiego zakresu informacji na dany temat, w tym przypadku dotyczący religijności. Innym badaniem międzynarodowym jest European Social Survey, którego do tej pory przeprowadzono osiem edycji. W 36 państwach¹⁸ pyta się respondentów o: przynależność do religii lub wyznania; o siłę religijności; o częstość uczestnictwa w nabożeństwach religijnych poza specjalnymi okazjami oraz o częstość modlitwy poza nabożeństwami. Pozostałymi badaniami podejmującymi kwestię religijności, ale w szerszym zakresie, są Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe oraz European Quality of Life Survey. W przypadku wszystkich wspomnianych wyżej badań oprócz Badania spójności społecznej możliwe jest bezpłatne pozyskanie zbiorów danych statystycznych, co umożliwi przeprowadzenie własnych badań w zakresie interesujących nas problemów, w tym kwestii religijności.

Biorąc pod uwagę wyniki Badania spójności społecznej przeprowadzonego przez GUS w 2015 roku, można wskazać, że wśród wszystkich badanych w wieku 16 lat i więcej ponad 80 proc. było takich, którzy potwierdzili, że są osobami wierzącymi, w tym 10,5 proc. głęboko wierzącymi. Częściej kobiety niż mężczyźni deklarowali wiarę. Wśród kobiet było ponad 85 proc. wierzących, podczas gdy wśród mężczyzn niecałe 75 proc. Zdecydowanie częściej głęboko wierzące były kobiety (14,0 proc.) niż mężczyźni (6,6 proc.). Biorąc pod uwagę wiek respondentów, łatwo zauważyć, że im starsza osoba, tym większy był odsetek wierzących lub głęboko wierzących. W przypadku osób w wieku 16–24 lata taki stosunek do wiary deklarowało blisko 73 proc. respondentów (w tym głęboko wierzących 3,6 proc.), natomiast wśród najstarszych osób (w wieku 75 lat i więcej) wierzących było prawie 93 proc. respondentów (w tym 31 proc. głęboko wierzących). Należy jednak nadmienić, że wyniki te nie są w pełni porównywalne ze względu na różnice pokoleniowe respondentów. Osoby starsze zostały wychowane w innych warunkach społeczno-kulturowych niż młodzi respondenci. Aby móc wykazać, jak zmienia się podejście do wiary wraz z wiekiem, potrzebne jest badanie wzdlużne (kohortowe), które wymaga obserwacji postaw respondentów w ciągu całego ich dorosłego życia.

Drugie pytanie skierowane do respondentów dotyczyło częstości modlitwy. Codziennie i prawie codziennie oraz kilka razy w ciągu dnia modliło się ponad 40 proc. ogółu badanych osób, wśród kobiet prawie 52 proc., wśród mężczyzn prawie 28 proc. Podobnie jak w przypadku wcześniejszej kwestii częstotliwość modlitwy zależy od wieku respondenta. Wśród najmłodszych przynajmniej prawie codziennie modliło się nieco

¹⁷ Ostatnia edycja tego badania odbyła się w 2010 roku.

¹⁸ Nie w każdej edycji przeprowadzano badanie we wszystkich 36 państwach.

ponad 25 proc. osób, natomiast wśród najstarszych 73,5 proc. Uczestnictwo co najmniej raz w tygodniu we mszach lub innych nabożeństwach poza specjalnymi okazjami jak ślub czy pogrzeb deklarowało 40 proc. osób w wieku 16–24 lat oraz 66 proc. respondentów w wieku 75 lat i więcej. W tym drugim przypadku można przypuszczać, że procent ten mógłby być większy z powodu niemożności uczestnictwa w nabożeństwach niektórych starszych osób, wynikającej z niepełnosprawności lub niedołążności.

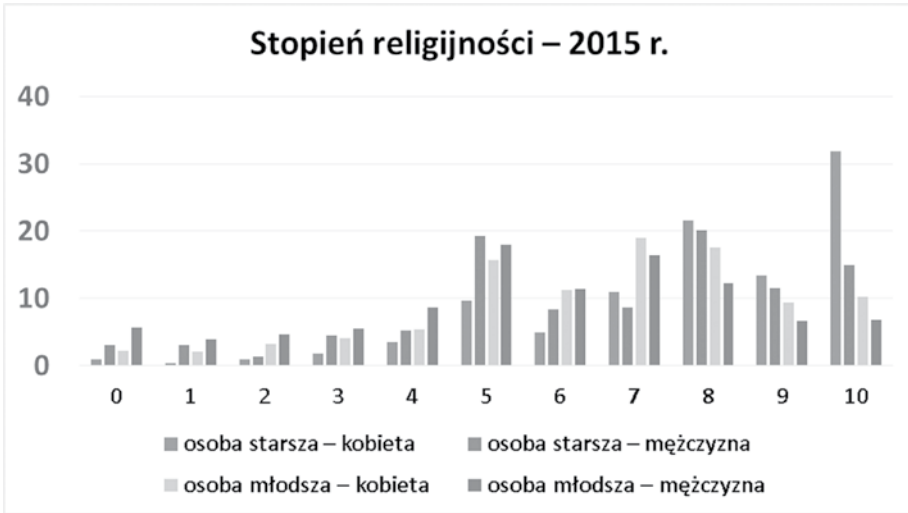
W dalszej części artykułu przedstawione zostaną wyniki analizy religijności w ocenie polskich respondentów poddanych badaniu w ramach European Social Survey. Wzięci będą pod uwagę przede wszystkim starsi respondenci, tzn. tacy, którzy są w wieku 65 lat i więcej. W niektórych przypadkach religijność osób starszych zostanie odniesiona do religijności młodszych respondentów (wszystkich pozostałych poza starszymi). Wszystkie wyniki uzyskano na podstawie badania z 2015 roku.

Na wykresie 1 przedstawiono struktury odpowiedzi na pytanie o ocenę stopnia swojej religijności dokonanej przez respondentów. Wartość zero oznacza sytuację całkowitego braku religijności, natomiast wartość 10 odnosi się do najwyższej oceny swojej religijności. Przedstawione struktury dotyczą osób starszych i młodszych dodatkowo w podziale ze względu na płeć respondenta. Zdecydowanie najczęściej najwyższą religijność deklarowały starsze kobiety – ponad 30 proc. spośród nich wybrało najwyższy poziom religijności. Jeśli chodzi o starszych mężczyzn, to byli oni bardziej powściągliwi w ocenie swojej religijności – najczęściej wybierali oni ocenę 8 lub 5. W porównaniu z młodszymi respondentami osoby starsze postrzegały swoją religijność na wyższym poziomie. Ogólnie można zauważyć, że w subiektywnym postrzeganiu religijność polskiego społeczeństwa jest na dość wysokim poziomie.

Podobnie jak w przypadku stopnia religijności, również starsze kobiety deklarowały największe zaangażowanie w praktykowanie swojej wiary poprzez uczestnictwo w nabożeństwach. Ogólnie najczęściej respondenci niezależnie od wieku i płci wskazywali, że uczestniczą w nabożeństwach raz na tydzień. Spośród wszystkich badanych grup osób najmniejszym zaangażowaniem wykazywali się młodzi mężczyźni. Powyższe wnioski znajdują potwierdzenie w wynikach zaprezentowanych na wykresie 3, który przedstawia zróżnicowanie struktury odpowiedzi na pytanie o częstość modlitwy ze względu na płeć i wiek respondenta. Ponownie zdecydowanie najczęściej starsze kobiety deklarowały codzienność modlitwy (ok. 75 proc.), natomiast młodzi mężczyźni relatywnie często przyznawali, że nie modlą się wcale lub modlą się raczej rzadko. Poziom zaangażowania modlitewnego starszych mężczyzn i młodych kobiet był mniej więcej taki sam.

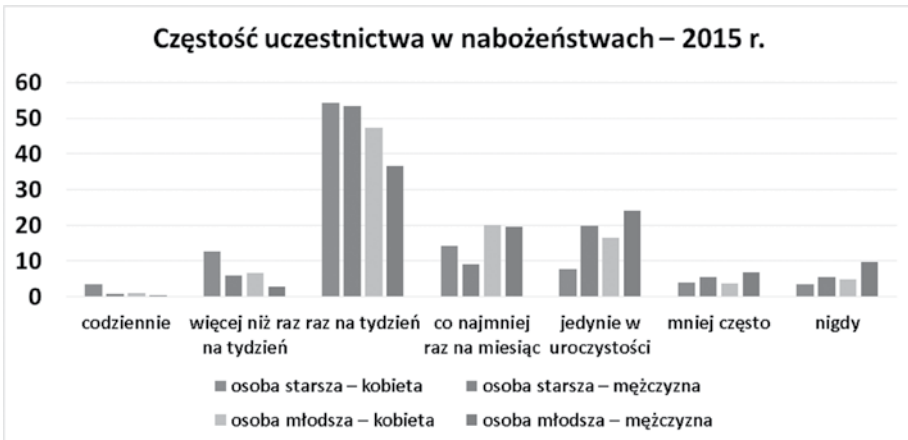
Ogólnie można przypuszczać, że kobiety w odniesieniu do mężczyzn wykazują się większym stopniem religijności tej deklarowanej, jak i tej wynikającej z praktyk religijnych. Podobnie można powiedzieć o zróżnicowaniu religijności ze względu na wiek respondentów. Podkreślić jeszcze raz należy, że przedstawione wyniki dotyczą kwestii religijności raczej w powierzchowny sposób. Dogłębne wnioski można uzyskać dopiero na podstawie specjalistycznych badań natury ilościowej i jakościowej.

Wykres 1. Stopień religijności ze względu na wiek i płeć respondenta (w %)

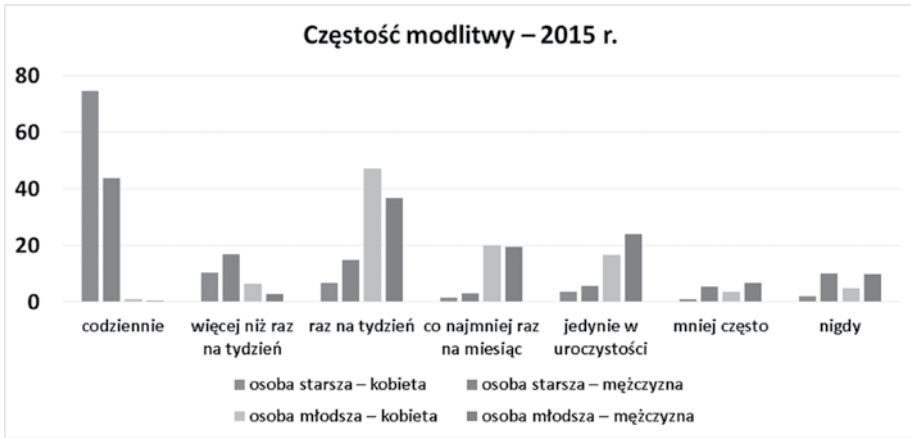
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

Wykres 2. Częstotliwość uczestnictwa w nabożeństwach ze względu na wiek i płeć respondenta (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

Wykres 3. Częstość modlitwy ze względu na wiek i płeć respondenta (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

Zespół różnych informacji o respondentach umożliwia zazwyczaj przeprowadzenie analizy związków między cechami tych respondentów. W przypadku cech mierzonych na skali słabej analiza zależności jest nieco utrudniona. W rzeczywistości należałoby raczej mówić o współwystępowaniu lub o korespondencji kategorii badanych cech respondentów. Często bowiem trudno jest wskazać, który czynnik jest determinantą, a który jest determinowany w bezpośredni sposób. Wśród wielu metod analizy związków często stosowaną w sytuacji cech mierzonych na skalach słabych (nominalnej porządkowej) i odznaczającą się dużą popularnością jest analiza korespondencji zwana inaczej analizą odpowiedniości, homogeniczności czy analizą powiązań. Za pomocą analizy korespondencji bada się współwystępowanie zjawisk poprzez badanie relacji zachodzących między cechami (zmiennymi) lub obiektami. Umożliwia ona rozszerzenie zakresu badania cech nominalnych poprzez wskazanie powiązań kategorii tych cech. Efektem przeprowadzonej analizy korespondencji są współrzędne kategorii na wszystkich osiach przestrzeni rzeczywistych powiązań, a celem jest zaprezentowanie relacji zachodzących pomiędzy kategoriami badanych zmiennych w przestrzeni k-wymiarowej. Zaletą tej analizy jest możliwość graficznej prezentacji (za pomocą mapy percepcji) współwystępowania kategorii zmiennych, co jest ważnym elementem czytelnego przedstawiania wyników przeprowadzonych obliczeń.

Na kolejnych wykresach (4–7) przedstawiono wyniki analizy korespondencji między poziomem religijności a częstotliwością uczestnictwa w nabożeństwach, częstością modlitwy, poglądami politycznymi oraz satysfakcją z życia osób starszych. Pierwszy ze wspomnianych wykresów pokazuje istnienie wyraźnej zbieżności między poziomem religijności respondentów a częstością ich uczestnictwa w nabożeństwach. O tej zbieżności przekonuje bliskość położenia poszczególnych kategorii

badanych cech¹⁹. Określenie się jako osoby niereligijnej koresponduje z rzadkim uczestnictwem lub brakiem uczestnictwa w nabożeństwach, umiarkowana religijność z uczestnictwem w nabożeństwach tylko w specjalne święta, natomiast religijność z częstszym uczestnictwem w nabożeństwach (co najmniej raz na miesiąc, raz na tydzień, częściej niż raz w tygodniu, każdego dnia). Podobne wnioski można wyciągnąć, badając korespondencję między religijnością a częstością modlitwy. Warto zwrócić uwagę na nakładanie się dwóch punktów: religijny i modlitwa każdego dnia, co potwierdza wyraźny związek między deklaracją poziomu religijności a praktyką religijną, jaką jest modlitwa.

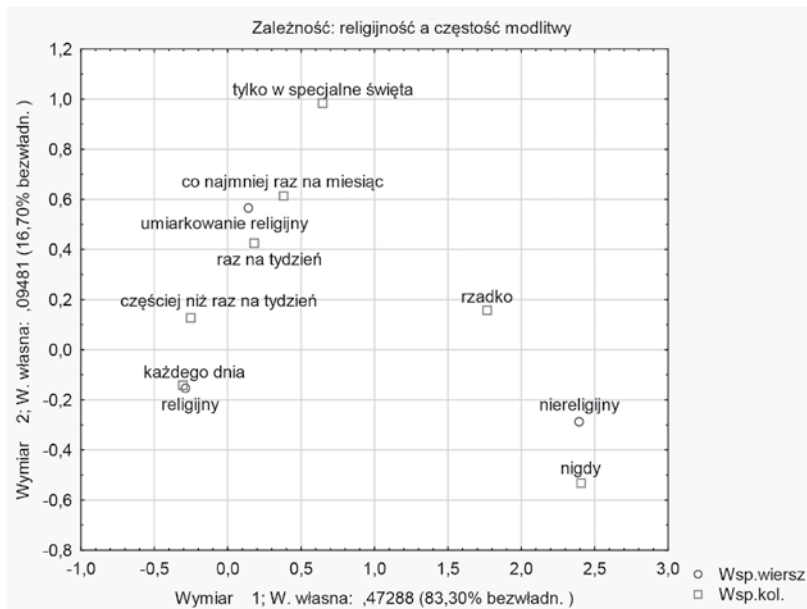
Wykres 4. Korespondencja między religijnością a uczestnictwem w nabożeństwach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

¹⁹ W układzie dwóch osi o bliskości położenia kategorii badanych cech respondentów należy wnioskować ogólnie na bazie obydwu osi, ale przede wszystkim w perspektywie osi o większej bezwładności, a więc osi odciętych w przypadku prezentowanych wykresów.

Wykres 5. Korespondencja między religijnością a częstotliwością modlitwy

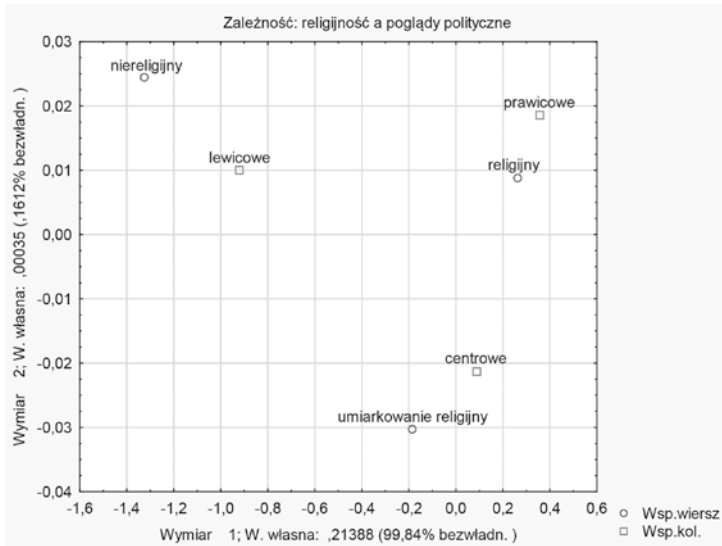

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

W przypadku osób starszych istnieje również związek między religijnością a poglądami politycznymi. Na wykresie 6 można zauważyć relatywną bliskość poglądów prawicowych z deklaracją religijności, poglądów centrowych z umiarkowaną religijnością oraz poglądów lewicowych z brakiem religijności. Okazuje się również, że można zidentyfikować korespondencję między religijnością a oceną satysfakcji z życia, co przedstawia wykres 7. Wysoka satysfakcja z życia koresponduje z deklaracją religijności. W pozostałych przypadkach nie ma już tak wyraźniej jednoznaczności. W perspektywie osi odciętych umiarkowana religijność koresponduje z umiarkowaną lub brakiem satysfakcji z życia, natomiast brak religijności jest pomiędzy poszczególnymi kategoriami satysfakcji z życia. W perspektywie dwóch osi brak religijności najbardziej koresponduje z brakiem satysfakcji z życia. Bardzo podobne wyniki otrzymano dla korespondencji między religijnością a poczuciem szczęścia²⁰.

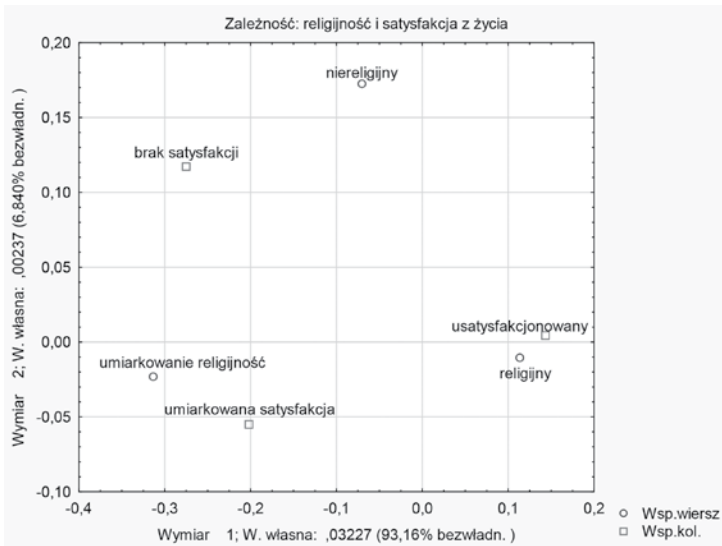
²⁰ Z powodu podobieństwa wyników nie zaprezentowano ich w artykule.

Wykres 6. Korrespondencja między religijnością a poglądami politycznymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

Wykres 7. Korrespondencja między religijnością a satysfakcją z życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ESS 2015.

ZAKOŃCZENIE

Badania nad religijnością społeczeństw są istotne ze względu na znaczenie religii w życiu większości członków tych społeczeństw. Religia zaspokaja bowiem jedną z najgłębszych potrzeb człowieka, jaką jest odwołanie się do Transcendencji, do dobrego Boga, który jest ponad wszystkim i przez to daje nadzieję na dobre życie teraz i na życie po śmierci. Ta nadzieja staje się szczególnie istotna w przypadku ludzi starszych, którzy dobitniej niż młodzi doświadczają swej ograniczoności oraz wyraźniej dostrzegają perspektywę nieuchronnej śmierci. Pokazują to m.in. wyniki badań zaprezentowanych w niniejszym artykule. Ludzie starsi zdecydowanie częściej deklarują wyższy poziom swej religijności oraz częściej potwierdzają go praktykami religijnymi, tj. uczestnictwem w nabożeństwach czy praktykowaniem modlitwy. W związku z tym, że polskie społeczeństwo nieuchronnie w najbliższych latach ulegnie procesowi starzenia się, co łączy się oczywiście ze wzrostem liczby osób starszych, zaspokajanie potrzeby doświadczania Boga przez te osoby staje się szczególnie istotne zwłaszcza w sytuacji różnych sposobów przeżywania starości (w rodzinie, w placówkach opieki zorganizowanej czy samotnie). Umożliwienie osobom starszym praktykowania religijności i rozwijanie swojej duchowości staje się jednym z podstawowych czynników mogących mieć znaczenie dla satysfakcji z życia i poczucia szczęścia, które ludzie starsi łączą raczej z zaspokojeniem potrzeb niematerialnych, w tym duchowych. Stworzenie tych możliwości staje się zadaniem społecznym dla państwa, społeczeństwa, rodzin, wspólnot religijnych i Kościoła.

LITERATURA

- Adamski F., *Socjologia religii – wybór tekstów*, Kraków 1984.
- Adamski F., *Socjologia religii. Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 5–13.
- Św. Augustyn, *O wierze prawdziwej*, w: *Dialogi i pisma filozoficzne*, tłum. D. Turkowska, J. Ptaszyński, M. Maykowska, Warszawa 1954, L V, 111.
- Chlewiński Z., *Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991.
- Cycero, *O naturze bogów*, w: *Pisma filozoficzne*, t. 2, przeł. W. Kornatowski, Warszawa 1960.
- Durkheim É., *Elementarne formy życia religijnego*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 15–22.
- Golan Z., *Pojęcie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 71–79.
- GUS, *Jakość życia w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej*, Warszawa 2017.
- Krok D., *Religijność a duchowość – różnice i podobieństwa z perspektywy psychologii religii*, „Polskie Forum Psychologiczne” 14 (2009) 1, s. 126–141.
- Kuczkowski S., *Psychologia religii*, Kraków 1993.
- Lang W., *Prawo i moralność*, Warszawa 1989.

Pettet J. R., *Approaching spirituals problems in psychotherapy: A conceptual framework*, „Journal of Psychotherapy Practice and Research” 3 (1994), s. 237–245.

Pikuła N., *Senior w przestrzeni społecznej*, Warszawa 2013.

Szostak B., *Zjawisko religijności w psychologii*, „Warszawskie Studia Pastoralne” (2010) 12, s. 135–146.

Zych A., *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa 2001.